

Starověké andské civilizace

Jedny z nejpozoruhodnějších kultur staré Ameriky se rozvinuly na svazích And. Postupně vznikaly a zanikaly po několika tisících až do příchodu Evropanů. V několika článcích se pokusíme, byť jen zlomkovitě, představit některé z nich, osvětlit některé aspekty jejich vývoje a nastínit jejich fungování.

text a snímky **MARKÉTA KRÍŽOVÁ**

ANDSKÁ OBLAST, která zahrnuje celé dnešní území Peru a Bolívie, část Ekvádoru, Chile a Argentiny, patří k jedné ze dvou jádrových oblastí kulturního vývoje Nového světa.

Před příchodem Evropanů se zde po dobu několika tisíciletí rozvíjely komplexní, vzájemně provázané kulturní systémy. Jejich ekonomiky byly založeny na intenzivním zemědělství, zároveň ale v celém andském prostoru vyrůstala městská centra s monumentální veřejnou architekturou. Vznikaly hierarchické, expanzivní politické celky, jejichž vůdci se opírali o kontrolu pracovní síly a komplexní náboženskou ideologii. Druhou takovou oblastí se strukturálně podobným, byť v konkrétních projevech odlišným kulturním vývojem byl střed a jih Mexika a severozápadní část Střední Ameriky. Mimořádně jedním z důkazů pro existenci vzájemných kontaktů obou oblastí jsou nálezy mušlí ostrovek (rodu *Spondylus*;

bude jim věnován jeden z následujících dílů seriálu) například na mexickém poloostrově Yucatán, v lokalitách mayské kultury.

Andská oblast se vyznačuje velkou ekologickou rozmanitostí.¹ Velmi schematicky ji můžeme rozdělit na tři vzájemně propojené oblasti, které se ovšem vyznačují značnými klimatickými i topografickými rozdíly. Je to pobřeží (*costa*), horská oblast (*sierra*) a východní úbočí And, svažující se do pralesní oblasti, tzv. *selva* nebo *montaña*. Pobřeží dnešního Peru pokrývají písčité pouště. V předkolumbovské době patrně ale bylo mnohem úrodnější než dnes, kdy je poznamenaly následky klimatických změn a eroze. Ještě v 16. století španělští kronikáři barvitě líčili úrodnost, bohatství a zalidněnost pobřežních oblastí. Dařilo se zde kukuřici a bavlně.

Hlavní horský masiv And (*sierra*) má až do výše 3500 m n. m. mírné klima s dostatečnými srážkami - vzhledem k tomu, že se nachází v tropickém pásmu - ale s velkými teplotními rozdíly mezi dnem a nocí. Zde se rozvíjelo intenzivní zemědělství, založené především na pěstování brambor a jiných hlíznatých rostlin. Obdělávané území přechází v *altiplano* (mezi 3500 a 4000 m n. m.), které má suché a studené klima a je vhodným prostředím pro hlavního domestikovaného

Prof. MARKÉTA KRÍŽOVÁ, Ph.D., (*1974) vystudovala etnologii a historii na Filozofické fakultě UK, působí ve Středisku iberoamerických studií FF UK.

1) Andy a tichomořské pobřeží Ekvádoru ostatně patří mezi hotspots či centra megadiverzity, místa na planetě Zemi s extrémně vysokým počtem rostlinných a živočišných druhů (Vesmír 84, 32, 2005/1; 85, 140, 2006/3).

2

živočišstva této oblasti - lamu. Nejvyšší částí sierry je *puna*, mrazivá travnatá step, sahající až do nadmořské výšky 4800 m n. m. Tato zóna byla osídlena jen velmi řídko, už jen proto, že ženy mají v takové nadmořské výšce problém donosit děti. A konečně třetí ekologickou oblast And představovala *selva* či *montaña*, prostor deštných lesů na východním úbočí hor, plynule přecházející do rozlehlých pralesních nížin, které pokrývají velkou část jihoamerického kontinentu. Zde bylo možné praktikovat tropické zemědělství a pěstovat ovoce, manioky a další hlíznaté rostliny, ale třeba také koku, která měla významné místo v andských rituálech.

Rozdílné přírodní podmínky jednotlivých regionů určovaly strategii pro získávání obživy a ovlivňovaly hospodářský, politický a kulturní život tamních obyvatel. Zároveň ekologická diverzita způsobila, že andská oblast postrádala jednoznačné centrum. Jednotlivé státní útvary vznikaly a zanikaly a kulturní, politický a hospodářský vliv se přeléval z jedné oblasti do druhé. Údolí Cuzca,² tedy centrum incké říše v poslední fázi kulturního a politického vývoje andského regionu, začalo hrát v rámci andského areálu rozhodující úlohu teprve v posledních stoletích před příchodem Evropanů. Nicméně tyto rozmanité regiony byly mezi sebou pevně provázány a napříč celým andským prostorem putovalo zboží i informace. V tomto směru byla důležitým akcelerátorem kulturního vývoje domestikace lamy, která

2. INCKÉ město Pisac.

3. MONUMENTÁLNÍ kamenné zdivo incké pevnosti Sacsayhuaman nad Cuzcem.

4. SLUNEČNÍ POZOROVATELNA v Machu Picchu.

sloužila nejen jako zdroj vlny, masa a trusu, sloužícího jako hnojivo i palivo, ale především se využívala pro přepravu nákladů. Většina ekologických subregionů And totiž neposkytuje vše, co lidské společnosti potřebuje k životu. Bylo proto nutné soustavně přesouvat velké objemy základních potravin a surovin. Obchodní výměna probíhala také po vodě, podél tichomořského pobřeží Jižní Ameriky. Realizace obchodu si vynucovala schopnost všech zúčastněných vzájemně komunikovat, vyjednávat, znát potřeby, silné stránky i slabiny svých obchodních partnerů, a tím propojovala celý andský prostor do pevného svazku.

Co se týče dalších kulturních charakteristik, bylo v andské oblasti výrazně opožděno užívání keramiky, které v jiných částech světa přicházelo téměř zároveň s přechodem původně mobilních loveckých a sběračských společností na intenzivní zemědělství a usedlý způsob života. V Andách se ale mezi lety 2500 a 1000 před n. l. rozvíjela mnohatisícová města obklopená zemědělským zázemím, jejichž obyvatelé místo hliněných vypalovaných nádob užívali hustě pletené koše. Proto se nejstarší období kulturního vývoje nazývá prekeramické. Splétání a později tkaní rostlinných a také živočišných vláken

bylo významnou řemeslnou dovedností. Textilie sloužily nejen každodenním a rituálním potřebám (tvořily např. neomyšlitelnou součást pohřbů), ale byly také způsobem symbolické komunikace. Druh látky a její výzdoba jednoznačně ukazovaly postavení jedince a skupiny, do níž patřil, jeho práva a povinnosti. Díky suchému podnebí v některých pobřežních regionech se textilie uložené do hrobů nebo svatyní zachovaly a svědčí o řemeslné zručnosti a umělecké invenci svých tvůrců. Důležitá byla také velmi brzká znalost zpracování kovů - zlata, stříbra, mědi, později i výroba bronzu. V tomto směru byly Andy v kontextu amerického kontinentu zcela unikátní. Právě odsud se technologie práce s kovy rozšířila do Střední Ameriky a Mexika.

Pro studium dějin andské oblasti před příchodem Evropanů je klíčová skutečnost, že její obyvatelé neznali a neužívali písmo. Pravda, existoval systém uzlových záznamů (v inckém prostředí zvaných *quipu*), spočívající v kombinaci barevných provázků a různých druhů uzlů, pomocí nichž bylo možné fixovat především početní údaje. Nejedná

2) Název bývalého hlavního města incké říše Cuzco byl rozhodnutím peruánského ministerstva školství z roku 1986 upraven do oficiální podoby Cusco. V praxi se však používají obě verze, proto se přidružujeme zavedeného označení Cuzco. Stejně tak používáme jméno Nazca, ačkoli se dnes oficiálně jmenuje Nasca.

3

4

se však o písmo v evropském slova smyslu, *quipu* sloužilo spíše jako mnemotechnická pomůcka. Badatelé jsou tedy odkázáni na interpretaci archeologických nálezů a na líčení španělských a indiánských kronikářů z 16. století. Tyto prameny, založené na ústní tradici, ale sahají sotva dvě století do minulosti, a navíc se vztahují téměř výlučně k centru incké říše, tedy k peruánskému *altiplanu*. Je proto obtížná jejich korelace s archeologickými nálezy z pobřeží. Evropanští

autoři raných koloniálních textů se navíc většinou ocitali ve vleku svých inckých informátorů a posuzovali andské dějiny jejich optikou - tedy přisuzovali Inkům roli tvůrců civilizace v andském prostoru, zatímco předincké společnosti byly španělskými i inckými kronikáři šmahem označovány za „barbarské“ a postrádající civilizaci.

Nedostatek písemných pramenů je samozřejmě značně limitující. Nevíme například, jakým jazykem nositelé většiny

studovaných kultur mluvili nebo jak sami sebe nazývali, kultury jsou většinou pojmenovávány podle názvů nálezů. Obecně zavedené názvy dvou nejvýznamnějších státních útvarů předkolumbovské doby, incké a chimúské říše, jsou pak zcela chybné, neboť *inca* (respektive *sapa inca*) a *chimú* byly panovnické tituly, které španělští kronikáři vztáhli na celý státní útvar. Šlo navíc o multietnické celky, takže označovat všechny jejich obyvatele bez rozdílu sociálního postavení, jazyka a místa původu šmahem za „Inky“ a „Chimúy“ je velkým, byť často nutným zjednodušením.

Co se týče periodizace andských dějin, pracují archeologové od konce 19. století se specifickou terminologií. Na rozdíl od jiných regionů - třeba již zmíněné mayské kultury v jižním Mexiku, Guatemale a Hondurasu - neužívají výrazy „klasický“ či „poklasický“, resp. „staré říše“ a „nové říše“, odvozené od názvosloví pro starověký Egypt, s nímž byli původně Mayové a nositelé dalších amerických kultur srovnáváni. Periodizace dějin předkolumbovské andské oblasti vychází ze skutečnosti soustavného politicko-sociálního pulzování, střídání období sjednocování rozsáhlých celků pod dominantním mocenským a kulturním vlivem jednoho centra a následné fragmentarizace regionu do dílčích státních útvarů s vlastním kulturním vývojem a politickou suverenitou.

Období sjednocení kulturního vývoje pod vlivem - zcela jistě ekonomickým,

minimálně v posledním případě i vojenským a politickým – jednoho centra jsou nazývána „horizonty“ podle všeobecného rozšíření určitého typu nálezů v jedné archeologické vrstvě v nalezištích v různých částech andského regionu. Rozlišuje se mezi prvním či raným horizontem (zhruba 12. století př. n. l. až počátek křesťanského letopočtu), někdy zvaným „chavinský“ podle dominantního centra Chavín de Huántar; středním horizontem (5.–10. století n. l., podle dvou center zvaným „tiahuanacko-huariský“); a pozdním horizontem (od druhé poloviny 14. století do příchodu Evropanů), což byl tzv. horizont inký. Horizonty od sebe oddělovala přechodná období, a to časné (2. až 4. století n. l.) a pozdní (10. století až první polovina 14. století), během nichž se rozvíjely spíše lokální tradice a politické celky menších rozměrů a síly – v prvním přechodném období například kultury Moche, Nazca nebo Paracas, v druhém především kultura Chimú. Výraz „přechodné období“ rozhodně nelze vnímat jako synonymum pro období stagnace; naopak, právě z lokálního soupeření se rodily důležité technologické i sociální inovace.

Zajímavé je, že centra, z nichž přicházel impuls k sjednocování v rámci horizontů, se ve všech případech nacházela na *altiplanu*, zatímco samostatné kulturní a politické celky přechodných období se rozvíjely spíše na pobřeží. Vysvětlení můžeme hledat v již zmíněných ekologických limitech. Na pobřeží, zejména v okolí roklí (*quebrañas*), kterými v dobách jarního tání odtéká voda z horských hřebenů, bylo díky složitým zavlažovacím systémům možné praktikovat zemědělství a v kombinaci s rybolovem si zajišťovat většinu potravin a surovin potřebných k životu. V horské oblasti bylo ale nutné zabezpečit přístup k rozmanitým regionům. V mnoha případech proto jinak nedostupné zdroje zajišťovala vojenská expanze nebo ekonomický tlak.

Na druhé straně byly pobřežní oblasti výrazněji vystaveny nestabilitě podněbí (ENSO, tedy fenomén „El Niño“). Periodické zeslabování studeného oceánského Peruánského proudu (Humboldtova proudu) a s tím související oteplování pobřežních vod s sebou nesly změny atmosférického proudění, které mohly způsobovat přívalové deště a ty zase sesuvy půdy a podobné katastrofy. Horské oblasti a východní svahy And nezasahoval jev El Niño tak výrazně, ale hrozily zde pro změnu zemětřesení a další přírodní katastrofy. Celkově tedy obyvatelé And žili se soustavným vědomím konečnosti a pocitem ohrožení okolním světem. I tato skutečnost může pomoci interpretovat jejich kulturní projevy. ●

 v dalším čísle
o posvátných horách Inků

5

6

5. **CHRÁM KONDORA** v Machu Picchu. Je možné, že šlo o místo pro obětování zajatců.

6. **ZBYTKY** slunečního chrámu a pozorovatelny v Cuzcu. Na místě nejvýznamnější inké svatyně byl vzápětí po dobytí Peru postaven dominikánský klášter.

7. **ZBYTKY** monumentálního inké zdiva v základech moderních staveb v Cuzcu.

7